

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Inleiding: Helden in Nederland

Velde, Henk te

Citation

Velde, H. te. (2007). Inleiding: Helden in Nederland. *Leidschrift : Helden Des Vaderlands. Heldenverering In Nederland Door De Eeuwen Heen*, 22(December), 7-11. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72985>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72985>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Helden in Nederland

Henk te Velde

Zeker tot voor kort werd er in Nederland veel geklaagd dat niemand hier boven het maaiveld mocht uitsteken omdat er een moraal heerste van gewoon doen is al gek genoeg. Dit cliché over de Nederlandse identiteit is inmiddels wel aan herziening toe. Wie alleen al alle woorden waarin tegenwoordig ‘top’ voorkomt op een rijtje zet – van topkwaliteit in het algemeen tot ‘topmasters’ aan de universiteit – moet wel beseffen dat er juist voortdurend wordt gezocht naar mensen die uitzonderlijk zijn. Wie daarna de Nederlandse geschiedenis betreedt en ziet hoe gretig helden daarin zijn toegejuicht, moet wel tot de conclusie komen dat er iets vreemds aan de hand is met het cliché. Vaak heerste er een cultuur van gematigdheid en consensus, maar ‘bombastisch en hoogdravend heldengedoe’ heeft Nederland bijna altijd gekend.¹ Misschien was het wat minder dan in sommige buitenland, maar helden zijn ook hier in alle eeuwen uitbundig vereerd.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw, toen in Nederland meer dan ooit de ‘middelmaat’ en de gulden middenweg werden bezongen², bleek er tijdens de Belgische opstand in 1830-1831 opeens een nogal opgewonden behoefte aan heldendom te bestaan. Marineofficier Van Speijk liet zijn door de Belgen bij Antwerpen belaagde schip in de lucht vliegen. Men had het als zinloos geweld kunnen typeren, maar de man – althans wat van hem werd teruggevonden – eindigde in een grafmonument in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Men verlangde naar ouderwets heldendom en Jacques de Jong laat in zijn bijdrage aan dit nummer zien hoezeer de cultus van Van Speijk verbonden was met dat verlangen.

Ouderwets Nederlands heldendom betekende vooral één ding: zeehelden. Dat wist men ook heel goed in het buitenland, zoals blijkt uit wat Eveline Bouwers schrijft over het pantheon van helden dat de Beierse

¹ Herman Vuijsje, ‘Laaglands heldendom’, in: Gijs van der Ham ed., *Held* (Amsterdam 2007) 54. De belangrijkste uitzondering wordt gevormd door de jaren zestig en zeventig, toen nationalisme en daarmee verbonden helden niet populair waren, maar overigens wel helden van andere snit.

² Zie bijvoorbeeld opmerkingen in E.H. Kossmann, ‘Hollandse middelmaat: *De Gids* 1837-1987’, in: idem, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam 1995) 47-59.

koning Lodewijk in zijn land liet bouwen. Hij ruimde er plaats in voor helden uit naburige, min of meer ‘Duitse’ landen zoals Nederland. In het pantheon behoorden natuurlijk de stadhouders Willem van Oranje, Maurits en koning-stadhouder Willem III tot de Nederlandse helden. Ook was er ruimte voor enkele helden van de geest: Erasmus en Hugo de Groot. Maar het opvallendste zijn toch de namen van Michiel de Ruyter en Maarten Tromp. Van andere landen werden legeraanvoerders opgenomen in het pantheon, maar vlootvoogden kwamen alleen uit Nederland. De Nederlandse held was allereerst een zeeheld.

Het woord alleen al heeft een speciale klank. In de zeventiende eeuw kon een zeeheld nog geëerd worden als een ‘waterleeuw’³; ‘noit bragt een Land zo veel Water-helden voort’ riep Justus van Effen in 1731 uit in de *Hollandsche Spectator*. En de lemma’s ‘waterheld’ en ‘held’ in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* bevatten ook nog een vindplaats uit 1849 voor het woord ‘waterheld’ als synoniem van zeeheld. Maar in de negentiende eeuw begon het toch al wat ironisch te klinken toen koning Willem III naar analogie van de titel van zijn vader Willem II als ‘held van Waterloo’ nu de ‘waterheld van het Loo’ werd genoemd. Bij overstromingen in de Bommelerwaard in de jaren zestig had hij zijn medeleven getoond door te gaan rondvaren in het rampgebied, wat tot overdreven loftuitingen maar ook tot spot aanleiding had gegeven.⁴ Een waterheld was toen geen zeeheld meer.

De zeeheld bleef bijzonder. Er bestaan natuurlijk allerlei serieuze samenstellingen als ‘krijgsheld’ enzovoorts, maar een ‘landheld’ klinkt toch een beetje als een gestrande held. Steden als Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Groningen kennen een zeeheldenbuurt, een ander type ‘heldenbuurt’ is in Nederland amper denkbaar.

Het verschijnsel zeeheld laat duidelijk zien hoe overheden en bevolking eendrachtig konden samenwerken in de verering. Zeehelden als De Ruyter en vader en zoon Tromp waren uitermate populair in het land en werden ook officieel geëerd. De zeehelden werden – vooral als ze op zee waren gesneefd – voorzien van staatsbegravenissen en prachtige grafmonumenten.

³ Ronald Prud’homme van Reine, *Zeehelden* (Amsterdam en Antwerpen 2005) 85; zie hier ook verder voor een beknopt overzicht van de zeeheldencultus in de zeventiende eeuw.

⁴ Vergelijk de overdruk uit het jaarboek van de Vereniging Oranje-Nassau Museum: E. van Heuven-van Nes, *Koning Willem III en de watersnoodramp van 1861* (Zutphen 1994).

De beroemdste daarvan is de tombe van De Ruyter in de Nieuwe Kerk. Opvallend aan deze verering is dat er bijvoorbeeld van de bestuurders van een organisatie als de VOC alleen het collectief – de Heren Zeventien – en geen enkele afzonderlijke bestuurder in het geheugen is blijven hangen, zoals Femme Gaastra nog onlangs terecht heeft opgemerkt.⁵ Er was blijkbaar niet iemand die boven de rest uitstak. Maar dit neemt niet weg dat de Republiek nogal wat energie besteedde aan heldenverering en duidelijk niet bang was voor topprestaties.

In de negentiende eeuw werd dit heldendom gerecycled en gerestyled. Er werden nu ook ‘grote mannen’ uit de literatuur en kunst toegevoegd die zelfs als eersten een standbeeld kregen (vanaf Jacob Cats in 1829). Maar dit ging dan toch niet om heldendom in de klassieke, krijgshaftige zin; daarin kwam het accent misschien nog wel meer op zeehelden te liggen dan in de zeventiende eeuw zelf. Het bekendste voorbeeld daarvan is het aan de zeeheld Piet Hein gewijde lied van de liberaal-burgerlijke dichter J.P. Heije: ‘zijn naam is klein, maar zijn daden bennen groot’ (1847). De cultus van Van Speijk is ondenkbaar zonder de echo van de zeventiende eeuw. Zijn grafmonument werd geplaatst in de Nieuwe Kerk, dus in de buurt van dat van De Ruyter. Zelfs de dood van schout-bij-nacht Karel Doorman aan boord van de kruiser De Ruyter tijdens een slag in de Javazee in de Tweede Wereldoorlog deed weer terugdenken aan het verleden van de zeeheldenverering.

De recente tentoonstelling ‘Held’ werd ook niet voor niets georganiseerd in de Nieuwe Kerk in het vierhonderdste geboortjaar van De Ruyter en rond diens tombe. Uit die tentoonstelling blijkt dat de associaties van heldendom in de loop van de tijd nogal veranderd zijn. Om te beginnen is er een einde gekomen aan de vanzelfsprekende verbinding tussen heldendom en vaderland die vanaf het einde van de achttiende en in de negentiende eeuw bezegeld werd toen het moderne nationalisme definitief vorm kreeg. Ten tweede is het heldendom gedemocratiseerd; de implicatie is dat iedereen held kan worden. Ten derde is de aandacht in de *studie* van heldendom verschoven van de held zelf naar zijn publiek. Heldendom is wat het publiek ervan maakt, is zo ongeveer de hedendaagse gedachte.

⁵ Femme S. Gaastra, ‘Het poldermodel kenmerkend voor de VOC?’, in: Dennis Bos, Maurits Ebben en Henk te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2007) 95.

Vooral door die laatste ontwikkeling is het concept van het heldendom danig verwaterd – als deze uitdrukking hier tenminste geen misverstand wekt. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft onder het lemma ‘held’ (dat dateert uit 1902) nog allereerst dapperheid en het tegendeel van lafheid, vooral bij de ‘krijgsman’. Heldendom wordt hier dus impliciet verbonden aan de kwaliteiten van de persoon zelf die uit activiteit en, vooral letterlijke, strijd bestaan. De op zichzelf volkomen terechte verschuiving van het perspectief naar het publiek, die het verschijnsel heldendom wetenschappelijk veel interessanter heeft gemaakt, dreigt tegenwoordig echter het specifieke van de held te laten verdwijnen.

De vele reacties die de tentoonstelling opriep zijn op zichzelf een teken van belangstelling voor het verschijnsel. Maar duidelijker wordt het er niet op als we een artikel in *de Volkskrant* zouden volgen waarin wordt betoogd dat de moderne held niet meer heldhaftig hoeft te zijn: moderne helden zijn beroemd omdat ze beroemd zijn. Dan volgt het voorbeeld van Paris Hilton, slechts bekend van vele schandalen en van extravagant verwend gedrag.⁶ Dit lijkt me een weinig verhelderende uitbreiding van het concept. Zo worden idolen en iconen opeens ook helden. De overeenkomst tussen deze categorieën is dat ze alle aanleiding geven tot projectie en stilering en dat hun waardering minstens evenveel zegt over de vereerders als over de vereerden zelf. Er is dan ook wel een overeenkomst met de sociale studie van heiligheid door Willem Frijhoff⁷, en met charisma, minstens evenzeer een sociale categorie als heldendom, zoals de socioloog Max Weber al in het begin van de twintigste eeuw betoogde toen hij het woord voor politiek gebruik invoerde. Charisma is iets wat de aanhang de leider toedicht – zonder die toedichting bestaat het niet. Dat charisma en heldendom elkaar dicht naderen, blijkt in dit nummer van *Leidschrift* uit de bijdrage van Bart van der Steen over de socialistische leider Henk Sneevliet.

Dat ook heldendom met publiek te maken heeft, blijkt in de tentoonstelling in de Nieuwe Kerk paradoxaal genoeg juist heel duidelijk in de categorie ‘held van jezelf’, helden die voornamelijk in eigen ogen bestaan en die op de tentoonstelling vertegenwoordigd zijn door mannen die zich

⁶ Rutger Pontzen, ‘De nieuwe held is een ster’, *de Volkskrant* 9 augustus 2007.

⁷ Willem Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen 1998) en Joris van Eijnatten, Fred van Lieburg en Hans de Waardt, *Heiligen of helden. Opstellen voor Willem Frijhoff* (Amsterdam 2007).

(lichtelijk potsierlijk) in heldhaftige pose laten afbeelden.⁸ De poses tonen hoezeer heldendom aan maatschappelijke conventies gebonden is en dus niet wezenlijk bestaat zonder een publiek, ook al is dat publiek impliciet. Een moderne studie van heldendom zal dus aandacht moeten besteden aan het publiek en als startpunt nemen dat heldendom niet bestaat zonder een groep die het zo benoemt of erkent. Terecht staat dit dan ook centraal in dit nummer van *Leidschrift*.

Blijft er dan nog iets over dat helden onderscheidt van de andere categorieën vereerde personen? In zijn beschouwing over Frijhoffs concept van heiligheid constateert Joris van Eynatten dat Frijhoff dit zozeer verbindt aan de groep die de heiligheid 'erkent', dat de waarde van het begrip zelf verdwijnt en opgaat in andere categorieën zoals heldendom waar ook de toeschrijving van eigenschappen centraal staat.⁹ Daar dreigt hetzelfde. Als heldendom alleen maar dat is wat het publiek ervan maakt, dan is er geen verschil meer met bijvoorbeeld heiligheid. Van Eynatten wijst echter ook op de bijzondere prestaties of buitengewone daden die met heldendom verbonden worden. Een held is pas een held als hij wat heldhaftigs *gedaan* heeft. Dat hoeft niet iets krijgshaftigs te zijn. De helden uit de Tweede Wereldoorlog die tegenwoordig met de meeste aandacht herdacht worden, zijn niet zij wier heldendaad het leven van anderen kostte (zoals bij Van Speijk), maar zij die met gevaar voor eigen leven dat van anderen redden, zoals dat van Joodse onderduikers.¹⁰

Zo blijft er toch iets overeen van een zelfstandig begrip 'held'. Het verschijnsel zelf mag zich opeens weer in een grote maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht verheugen. In de wetenschap gaat het dan niet meer om de grote man op zichzelf, zoals in het beroemde essay van de negentiende-eeuwse Britse romantische historicus Thomas Carlyle, *On heroes, hero-worship and the heroic in history* (1841), maar om heldendom als maatschappelijk verschijnsel. Bij die belangstelling sluit *Leidschrift* aan.

⁸ Zie de catalogus Van der Ham ed., *Held*, 174-176 en de afbeeldingen op 186-187.

⁹ Joris van Eynatten, 'Slotbeschouwing – Heldendom als grondslag van Willem Frijhoffs heiligheidsmodel', in: idem, Van Lieburg en De Waardt ed., *Heiligen of helden*, 419-438.

¹⁰ Zie bijv. een opmerking van Herman Vuijsje in: Van der Ham ed., *Held*, 58.